

Суспільно-географічні дослідження

Дудник І.М., Шуканов П.В.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ

В умовах зростаючої інтернаціоналізації господарського життя посилюється взаємозалежність національних економік. При цьому виразно виділяються дві взаємопов'язані тенденції: глобалізація та регіоналізація міжнародних відносин. Прояв даних феноменів пов'язаний з процесами міжнародної економічної інтеграції (МЕІ), яка передбачає посилене переплетіння зовнішньої торгівлі, руху капіталів, переміщення трудових ресурсів та інших чинників виробництва. Одночасно зростає виробниче, науково-технічне, технологічне й інформаційно-культурне співробітництво. Тому МЕІ багато в чому визначає зацікавлене, взаємовигідне, відкрите людське спілкування, посилює необхідність подолання національної відокремленості та етноцентризму. При цьому стимулюється формування цілісного соціально-економічного, правового і інформаційного простору для вільної та ефективної підприємницької діяльності різних суб'єктів господарського життя.

У відповідності до переважаючої точки зору всі найважливіші дії й процеси в етносфері не можна розглядати обмежено і відокремлено один від одного. Тому лише економічна оцінка глобалізації і регіоналізації недостатня. В зв'язку з цим необхідно визначити і вибрати універсальні науково-методологічні підходи і інструменти пізнання, з допомогою яких можна отримати найбільш повне й об'єктивне уявлення про сутність явища. При цьому в якості головного принципу можна визначити якийсь один найважливіший критерій і

до нього звести всі останні численні аспекти людської діяльності й оточуючого нас світу. Оскільки універсальною основою функціонування як древніх, так і сучасних цивілізацій є простір, то саме просторово-географічний чинник доцільно розглядати в якості визначаючої причини глобалізації у цілому і регіоналізації, зокрема. У зв'язку з цим при вивченні даних процесів цілком обґрунтованим є використання геополітичних знань, так як “залежність людини від простору – основна теза геополітики” [1,с.13]. Географія й простір виконують у геополітиці ту ж функцію, що і гроші, виробничі відносини в економічних теоріях. Якщо класична політекономія стверджує таку категорію як “людина економічна”, то геополітика розглядає “людину просторову”, сутність якої визначається географічним середовищем і таким його проявом як ландшафт. Ця зумовленість найбільш помітна на рівні етнодержавних і культурно-цивілізаційних утворень.

Наступність ідей, сутності і основних побудов сучасної геополітики від її класичних образів першої половини ХХ століття зовсім не означає незмінності форм і мови геополітичних уявлень. Зараз сутність зовнішньої політики держави все більше розкривається з врахуванням суб'єктивних уявлень про світ політичних діячів і рядових людей, хоча ці уявлення багато в чому визначаються географічним середовищем. “Таким чином, у традиційну геополітичну формулу “географічне середовище – зовнішня політика” вводиться додаткова ланка – “людина” [2,с.27]. Взаємо-

дія в цьому ланцюгу по різному інтерпретується більшістю геополітиків і представниками політичної географії. Багато геополітиків стверджують, що люди володіють “почуттям території”, яке зумовлене природними чинниками. На цьому ґрунті, наприклад, жителям Західної Європи приписується “почуття об’єднаної Європи”, євреям – “почуття землі обітованої”, американцям – “глобальне мислення й відчуття громадян світу” і т.п. Крім цього, “почуття території” здійснює ніби вирішальний вплив на поведінку політичних лідерів і, за логікою таких тверджень, наприклад, політика Великобританії визначається усвідомленням її політичними діячами острівного положення й особливостей клімату країни. Таким чином проявляється схильність багатьох учених до сенсигельного пізнання, тобто до пізнання світу з допомогою почуттів. Часто це приводить до ігнорування або недооцінки інтелектуального пізнання, тобто сприйняття сутності об’єкту розумом чи інтелектуальною інтуїцією. Для того, щоб уникнути подібних крайнощів потрібно прагнути до оптимального поєднання знань геополітики і політичної географії. З 1976 р. представники французької радикальної географії видають журнал “Геродот”, який підтверджує необхідність і можливість такого поєднання. Зміст і спеціальний підзаголовок цього видання (“Журнал із географії й геополітики”) свідчить про те, що його автори під геополітикою розуміють політичну географію на всіх рівнях – глобальному, макрорегіональному, країнознавчому і локальному. При значній подібності геополітики і політичної географії, остання має ряд істотних відмінностей. В цілому особливість і перевага політико-географічних досліджень в тому, що при їх проведенні більш повно враховується взаємозалежність між природою й суспільством, а значення людської волі й

свідомості сприймається як основа для послаблення залежності соціуму від географічного середовища його існування. При цьому підвищується природно-суспільний статус географії як науки, що підтверджує і головний редактор журналу “Геродот” Ів Лакост, підкреслюючи, “що протягом століть географія була за сутністю політичною наукою, оскільки географи були прямими помічниками й консультантами правлячих діячів, бо практично будь-яке політичне рішення має просторове вираження” [2,с.23]. Розширення сфери впливу політичної географії пов’язане з результатами вивчення просторових закономірностей явищ, якими традиційно займалися представники політичної науки, так і в результаті аналізу політичних аспектів безпосередньо географічних проблем. Серед останніх, наприклад, особливе місце займають проблеми розвитку районів розселення етнічних і релігійних меншин, в багатьох із них діють політичні рухи, що виступають за автономію чи створення власної суверенної держави.

У відповідності до концепції посибілізму (від лат. *possibilis* – можливий), яку запропонував засновник французької географічної школи Відаль де ля Блаш (1845-1918), розвиток людства має два важливих аспекти – просторово-географічний і часовий, тобто історичний. Просторово-географічний чинник відображений в оточуючому середовищі, а історичний - в самій людині як носії певної ініціативи. В підсмітку просторове положення сприймається як “потенціальність”, яка може бути використана, а можливо і ні, при певних історичних умовах. Реалізація “потенційності” і перетворення її у дійсний політичний чинник в основному залежить від людських суспільств, що населяють даний простір. Оскільки основною таксономічною одиницею людської цивілізації є етнос, тому цілком об-

грунтованим виглядає твердження, що саме національно-державні утворення в більшій мірі мають можливість реалізовувати потенціал певного життєвого простору. Етнонаціональна спільність є найважливішим центром зосередження й мобілізації різних інтересів, що відображають сутність і значення основних потреб населення. Саме тому етнічний поділ світу є найбільш помітним і антагоністичним, при цьому етнічність сприймається як найважливіший чинник сучасного суспільно-політичного життя.

Особливість і значення геополітики в поєднанні із знаннями політичної географії в тому, що на їх основі можна найбільш повно і об'єктивно розкрити сутність основних законів міжетнічної і міждержавної взаємодії у просторі. Оскільки простір – найважливіший етноутворюючий чинник, а етнос – це, в певній мірі, відображення простору, то саме тому відносно найбільш могутні нації завжди прагнуть не лише до реалізації свого потенціалу, але і до гегемонії над іншими територіями й етносами, що їх населяють.

В цілому об'єктивно географічна даність і суб'єктивне загальнонаціональне усвідомлення цієї даності проявляється в політиці і найбільше на етнодержавному рівні. Тому при вивченні глобалізації особливе значення має така галузь етнології, як етнополітологія, “що займається вивченням політичних прагнень народів (етносів) по здобуттю ними тих чи інших форм державності, політичного й правового статусу, права на самовизначення” [4,с.299].

В умовах геополітичного протистояння етнічна свідомість людей зумовлена їх бажанням і необхідністю зміцнити своє становище в певному просторі. Тому і етнічність можна розглядати як явище політичне. Термін “етнічність” в науковий обіг увів у 1953 р. американський дослідник Девід Пісмен. Сьогодні бі-

льшість вчених використовують терміни “етнічність”, “нація”, “етнічна група”, “етнічна ідентичність” і т.п. як синоніми, а відповідні концепції, як концепції-близнята. В результаті поняття “етнічність” пропонується розглядати у двох основних значеннях: “1) в широкому розумінні, тобто як етнічна спільнота (етнос, нація, етнічна і національна група) з усіма її ознаками, характерними рисами і особливостями і 2) у вузькому – тобто лише як ці ознаки, характерні риси й особливості, що названі... “етнічною аурою” [3,с.121]. В даному випадку під “етнічною аурою” розуміється набір певних етнічних рис і ознак, які характеризують окрему особистість, або групу людей, особливий стиль життя та сприйняття як внутрішнього, так і зовнішнього світу. Політична роль етнічного фактору може проявлятися як опосередковано, так і безпосередньо. Наприклад, саами в Норвегії, відстоюючи можливості збереження й розвитку своєї мови, опосередковано використовують і політичні засоби. В той же час, після набуття суверенітету в державі Фіджі протягом декількох років зберігалось безпосереднє політичне протистояння між фіджійцями і фіджі-індійцями саме з причини їх етнічної неоднорідності. В таких випадках етнічність в значній мірі перекриває інші відмінні ознаки між людьми, в тому числі професійні, економічні і класові.

Розвиток глобалізації і регіоналізації також зумовлений процесами міжетнічної інтеграції та дезінтеграції. Етнополітична дезінтеграція, як одна із сторін процесу розвитку людства пов'язана із роз'єднанням і розподілом уже існуючої етнополітичної системи, єдиного суспільства, держави або міждержавного утворення. Витоки етнополітичної дезінтеграції зумовлені прагненням етносів відокремитись й зберегти свою неповторність. За критеріями

етнополітології інтеграція розглядається одночасно як процес і як стан об'єднання окремих етносів в одне ціле, як у масштабах окремої країни, так і на міждержавному рівні.

При вивченні регіоналізації не слід ототожнювати її з таким явищем як регіоналізм. Витоки регіоналізму пов'язані з виникненням і розвитком фізико-географічних умов і етносів, становленням державності, об'єднанням етносів, руйнуванням держав, виникненням і становленням релігійних конфесій, війнами й експансією, та багатьма іншими причинами. Але головними об'єктами історії регіоналізму завжди були різні етностатистичні системи і процеси їх взаємодії та трансформації. Різні регіональні проблеми мають інтегральний характер і є наслідком усіх типів суспільних відносин. Але ці проблеми об'єднує та обставина, що всі вони пов'язані із сепаратизмом, тобто з відділенням регіону від цілісного утворення. Поряд із сепаратизмом у житті етностатистичних утворень проявляється прагнення до об'єднання, тобто до інтеграції регіонів. В найбільш помітних формах інтеграційні процеси зумовлені економічними й етнополітичними чинниками, що і знаходить своє відображення в геополітичних особливостях різних країн і регіонів світу. При цьому регіоналізація, в сукупності, проявляється як суперечливий і різноспрямований процес фрагментації та інтеграції. В зв'язку з цим, відомий американський політолог Дж.Розенау запропонував науковий термін "фрагмеграція", тобто взаємопов'язане поєднання фрагментації й інтеграції. Таким чином ми приходимо до висновку що, якщо сутність регіоналізму - розділ і сепаратизм, то сутність регіоналізації – це спочатку розділення з метою обов'язкового наступного об'єднання. Отож, регіоналізм, в певній мірі, є проміжним етапом регіоналізації. Тому і

регіоналізацію не варто розглядати як явище протилежне глобалізації. Розвиток регіоналізації у меншій мірі передбачає відокремленість і в більшій мірі зростаюче прагнення регіонів до взаємодії між собою. Спочатку посилюється взаємозв'язок всередині певного регіону, а згодом відбувається розширення і поглиблення різноманітних зв'язків на міжрегіональному рівні. Формування регіонів і в цілому глобалізація здійснюються на основі соціально-економічних і етнополітичних чинників, із врахуванням рівня розвитку, історичних особливостей і цивілізаційної компліментарності домінуючих народів, що населяють території відповідних держав. Прояв економічного чинника помітний як на мікро-, мезо-, так і на макрорівні. При цьому успіх та інтенсивність інтеграції, в першу чергу, пов'язані із скороченням витрат виробництва і здешевінням виробленої, а головне, реалізованої товарної продукції, що в подальшому стимулює розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі. В підсумку рівень розвитку товарно-грошових відносин є одним із найважливіших критеріїв оцінки ефективності МЕІ. Це змушує певних виробників, наприклад, кінескопи для телевізорів, електронно-комп'ютерну основу випускати в Японії, а збір кінцевих приладів здійснювати в країнах Південно-східної Азії, де дешевша робоча сила, або в Європі і США, тобто ближче до споживача. Це привело до того, що в окремих країнах сформувалися спеціалізовані економічні регіони з певною структурою виробництва матеріальних благ і невиробничих послуг. Прикладами таких регіонів є технополіси в Японії, Канарські острови в Іспанії і багато інших районів. Кожний з них має певну міжнародну економічну спеціалізацію і пов'язаний різноманітними зв'язками, в тому числі і експортно-імпортними, з іншими регіонами світу. Таким чином

виділяються об'єктивні економічні передумови міжнародної інтеграції і в цілому глобалізації. Особливо наочно це проявляється при аналізі функціонування і розвитку транснаціональних корпорацій (ТНК) і транснаціональних банків (ТНБ), діяльність яких не лише сприяє, але і багато в чому зумовлює здійснення міждержавних узгоджених заходів з цілеспрямованого формування єдиного глобально-ринкового простору. При цьому діяльність найбільших ТНК світу все більше характеризується розвитком регіональних торгово-економічних сіток, як форми контролю над відповідним простором. Історичні аналоги таких сіток на рівні певних етнодержавних утворень були основою для формування імперій. Прикладом таких торгівельно-економічних і етнополітичних взаємозв'язків є древні фінікійці та їх діяльність у Середземноморському регіоні. Аналогічні сітки в епоху Великих географічних відкриттів спочатку створювали іспанці, голландці, португальці та інші європейські народи. Одночасно з цим відкидались, засуджувались, висміювались, забува-

лись, спотворювались цінності і культурні традиції скорених народів. В значній мірі те ж саме відбувається і зараз, коли світове господарство, в багатьох випадках вже незворотно, трансформується в глобальну економіку. При цьому руйнується і викорінюється не лише етнокультурне підґрунтя економічно слаборозвинених країн і народів, але і все більш відкрито відкидаються цивілізаційні цінності і основи тих високорозвинених народів, від імені яких і ніби, заради яких стимулюються процеси глобалізації світу. Фактично заохочується тенденція зіткнення цивілізацій та етнополітичних утворень, що може привести до їх істотного послаблення і навіть самознищення. Таким чином, вправно контролюючи і спрямовуючи ці процеси, можна остаточно підірвати етнокультурні і моральні основи сучасної цивілізації, довести людство до суцільного хаосу, зруйнувати існуючий порядок, щоб на його уламках створити Новий Світовий Порядок, який вже формується і офіційно проголошується як кінцева мета глобалізації.

1. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М.: Арктогея, 1997. – 608с.
2. Колосов В.А. Политическая география: проблемы и методы / Отв.ред. С.Б.Лавров. – Ленинград: «Наука», 1988. – 190с.
3. Основы этнодержавоведения: Учебник. / За ред. акад. Ю.И.Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.
4. Садохин А.П., Грушевицкая Т.Г. Этнология: Учебник для вузов. – М.: Изд. Центр «Академия»; Высшая школа, 2000. – 304 с.